

АСАБЛІВАСЦІ САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНАГА РАЗВІЦЦЯ БЕЛАРУСІ Ё КАНЦЫ ХІХ – ПАЧАТКУ ХХ СТ. (НАЦЫЯНАЛЬНЫ АСПЕКТ)

П.А. Трубчык
БДПУ (Мінск)

Станаўленне і развіццё любога этнасу вельмі цесна звязана з умовамі сацыяльна-эканамічнага развіцця. У дадзеным артыкуле ставіцца задача прааналізаваць узровень сацыяльна-эканамічных адносін на беларускіх землях, а таксама вызначыць узаемасувязь эканамічнай і сацыяльнай мадэрнізацыі з характарам нацыянальнага і палітычнага развіцця народаў Паўночна-Заходняга краю.

У канцы ХІХ ст. сацыяльная стратыфікацыя насельніцтва Беларусі характарызавалася развіццём капіталістычных адносін у горадзе і вёсцы і адпаведна, фарміраваннем класаў пралетарыяту і буржуазіі. У нацыянальным дачыненні склад пралетарыяту беларускіх губерняў залежаў ад галін прамысловасці і іх месцазнаходжання. У сельскай мясцовасці пераважалі пралетарыі-беларусы, у буйных гарадах – яўрэі, рускія і палякі. Рабочыя, якія працавалі на чыгунцы, былі выключна хрысціянамі, яўрэі сюды не дапускаліся, як і на казённыя прадпрыемствы. Буржуазія таксама не была аднастайнай па нацыянальнай прыналежнасці. Значная яе частка была яўрэйскай, яна выйшла з асяроддзя мяшчан і купцоў. Згодна з перапісам 1897 г. буржуазія на 84,7 % складалася з яўрэяў і толькі на 1,7 % з беларусаў. Яўрэйская буржуазія валодала больш як 51 % фабрык і заводаў. Сярод буржуазіі былі таксама рускія, палякі і немцы. Беларуская буржуазія знаходзілася яшчэ на стадыі фарміравання. У асноўным гэта былі ўладальнікі невялікіх прадпрыемстваў – цагляных, ганчарных заводаў, млыноў, крупадзёрак [1, с. 161].

Эканамічныя ўмовы развіцця беларускіх губерняў, таксама, мелі сваю спецыфіку. У сувязі з тым, што на тэрыторыі Беларусі не было прыродных рэсурсаў (вугаль, жалезная руда, нафта) тут атрымалі развіццё, галоўным чынам, харчовая і дрэваапрацоўчая галіны, менавіта тыя, якія не прадугледжвалі вялікай канцэнтрацыі рабочай сілы на асобных прамысловых прадпрыемствах. Так, на 1913 г. першае месца па колькасці рабочых і аб'ёму выпускаемай прадукцыі займала харчовая прамысловасць, далей ішла дрэваапрацоўчая, затым шкляная, суконная і папяровая вытворчасці [6, с. 10-11]. Развіццю гэтых галін прамысловасці садзейнічала наяўнасць адпаведнай мясцовай сыравіны і таннай рабочай сілы.

Спецыфіка індустрыяльнага развіцця беларускіх губерняў паўплывала на ўзровень канцэнтрацыі прамысловай вытворчасці, які ў некалькі разоў тут быў ніжэйшым у параўнанні з агульнарасійскім. На прадпрыемствах з колькасцю рабочых больш за 500 чалавек было занята толькі 15 % рабочых, у той час як, у

цэлым па Расійскай імперыі гэты паказчык складаў 50 % [7]. Гэта акалічнасць аказвала ўплыў на развіццё нацыянальных і агульнарасійскіх палітычных партый і груп у Паўночна-Заходнім краі, якія арыентаваліся на рабочы рух.

Важнай прыкметай эканамічнага развіцця беларускіх зямель ў канцы XIX – пачатку XX ст. было пашырэнне шляхоў зносін. Займаючы выгаднае геаграфічнае становішча, такія беларускія гарады як Мінск, Віцебск, Гомель, Гродна, Баранавічы, Жлобін, Орша і іншыя з’ўляліся буйнейшымі чыгуначнымі вузламі, звязаныя з эканамічнымі цэнтрамі – Масквой, Пецярбургам, Кіевам, Варшавай, а таксама буйнейшымі партамі Балтыйскага мора – Рыгай і Лібавай. Агульная працягласць чыгунак у беларускіх губернях на пачатку XX ст. складала больш за 5,4 тыс. вёрст. У выніку, складаючы каля 1 % тэрыторыі Расійскай імперыі, на беларускія землі прыходзілася амаль 10 % усерасійскай чыгуначнай сеткі [4, с. 134-137]. Інтэнсіўнае развіццё шляхоў зносін на беларускіх землях аказвала ўплыў на фарміраванне ўнутранага рынку, спрыяла ўзмацненню эканамічных сувязей у межах беларускай тэрыторыі. Гэта садзейнічала кансалідацыі беларускага этнасу.

У той жа час, становішча ўскладнялася тым, што Беларусь апынулася паміж уздзеяннем польскага і расійскага капіталаў, якія супрацьстаялі адзін аднаму ў распаўсюджванні ўплыву на беларускія землі. Для Беларусі гэта супрацьстаянне мела негатыўныя вынікі, паколькі стрымлівалася развіццё мясцовай прамысловасці, і адпаведна, фарміраванне беларускай нацыянальнай буржуазіі. Як расійскія, так і замежныя прадпрыемальнікі разглядалі беларускія землі ў якасці рынку збыту гатовай прамысловай прадукцыі і як крыніцу сыравіны. Гэта, безумоўна, уплывала на працэсы развіцця палітычных сіл у Паўночна-Заходнім краі.

Характэрнай асаблівасцю індустрыяльнага развіцця беларускіх зямель стала дыферэнцыяцыя сялянства, якая сцягам часу толькі нарасталала. Аб гэтым сведчыць зніжэнне ўдзельнай вагі сярэдніх гаспадарак, з аднаго боку, і актыўнае павелічэнне колькасці бядняцкіх гаспадарак і рост батрацтва – з другога. У 1905 г., у параўнанні з 1877 г., колькасць сялянскіх гаспадарак, якія валодалі адносна вялікімі надзелямі зямлі, павялічылася на 16,9 %. У гэтых гаспадарках выкарыстоўвалася праца парабкаў. У 1897 г. каля 20 тыс. сялянскіх двароў выкарыстоўвалі працу наёмных рабочых. Гэтыя гаспадаркі складалі 8 % усіх сялянскіх двароў [1, с. 161]. У цэлым сельская гаспадарка Беларусі паступова набывала рыначны характар. Індывідуальныя сялянскія гаспадаркі мацнелі і складалі ўсё большую канкурэнцыю ўладальнікам памешчыцкіх маёнткаў.

Новыя індустрыяльныя адносіны прадугледжвалі актыўнае распаўсюджванне ў грамадстве асветы. Менавіта ў сферы адукацыі фарміравалася нацыянальная інтэлігенцыя, якая на мяжы стагоддзяў стаяла на чале партыйнага будаўніцтва, выстаўляючы палітычныя і нацыянальныя патрабаванні. Для таго каб вызначыць ступень пашырэння ведаў у сацыяльным асяроддзі Паўночна-Заходняга краю, неабходна спыніцца на выдатках дзяржаўнай казны на патрэбы адукацыі [2, с. 3-5]:

Табліца № 1.

Рэгіён	1887 г.		1898 г.	
	Выдаткі на адукацыю (на аднаго жыхара ў руб.)	Агульныя выдаткі (на аднаго жыхара ў руб.)	Выдаткі на адукацыю (на аднаго жыхара ў руб.)	Агульныя выдаткі (на аднаго жыхара ў руб.)
Пецярбург і Масква	2,88	9,73	3,15	61,8
Прыбалтыйскі	0,40	1,22	0,42	7,04
Украінскі	0,26	0,63	0,26	3,33
Польскі	0,25	1,17	0,25	2,73
Закаўказскі	0,25	1,29	0,23	4,07
Беларускі	0,19	0,74	0,12	2,69

Відавочна, што ў канцы XIX ст. у параўнанні з іншымі рэгіёнамі Расійскай імперыі, дзяржаўныя выдаткі на адукацыю ў беларускіх губернях былі значна ніжэй сярэдніх. У той жа час на тэрыторыі Беларусі, па дадзеных перапісу 1897 г. колькасць пісьменнага насельніцтва дасягала 32 % (у гарадах 42,7 %), што было значна вышэй, чым у цэлым па Расіі. У значнай ступені гэтаму садзейнічала павелічэнне колькасці навучальных устаноў і навучэнцаў у іх. У далейшым гэтыя паказчыкі толькі ўзрасталі, аднак, напрыклад у параўнанні з Прыбалтыйскім рэгіёнам (76 %), яны былі ніжэйшыя. Акрамя таго, ва ўсім Паўночна-Заходнім краі не было ні воднай вышэйшай навучальнай установы. [5]. Таксама, паступова адбывалася павелічэнне колькасці устаноў культуры ў беларускіх губернях [3, с. 103]. Гэтыя працэсы ў пэўнай ступені садзейнічалі ў далейшым фарміраванню беларускай нацыянальнай інтэлігенцыі і нацыянальнай самасвядомасці беларускага этнасу.

У цэлым жа, сацыяльна-эканамічнае развіццё Расійскай імперыі і Беларусі, якая ўваходзіла ў яе склад, па індустрыяльнаму кірунку адбывалася з некаторым спазненнем у параўнанні з аналагічнымі працэсамі еўрапейскага і

сусветнага маштабаў. У большай ступені гэта было характэрна для беларускіх тэрыторый, на якіх станаўленне на новы шлях развіцця і асабліва фарміраванне беларускай нацыі і адпаведныя нацыяўтваральныя працэсы праходзілі ў некалькі замаруджаным тэмпе. Адною з прычын запавольвання гэтых працэсаў з'яўлялася фактычная адсутнасць беларускай нацыянальнай буржуазіі, якая магла выступіць з патрабаваннем як эканамічнай, так і палітычнай самастойнасці для свайго краю. Адначасова, шматнацыянальны і шматканфесійны склад насельніцтва, а таксама рознае прадстаўніцтва этнічных груп сярод гарадскога і сельскага насельніцтва, сацыяльна-класавай структуры грамадства, не адпавядалі суадносінам паміж нацыянальным складам насельніцтва і прадстаўніцтвам гэтых народаў у працэсах сацыяльна-эканамічнага і грамадска-палітычнага жыцця дзяржавы.

ЛІТАРАТУРА

1. Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст. У 2 кн. Кн. 1 / рэдкал.: А.А. Каваленя [і інш.]; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск: Беларус. навука - 2011. – 584 с.
2. Грабский, В.С. Баланс Царства Польского в финансах российской империи / В.С. Грабский. – Варшава. – 1910.
3. Ежегодник России 1906 г. - СПб. - 1907.
4. Киштымков, А.Л. Экономика Белоруссии XIX – начала XX вв.: государственная политика и частная инициатива / А.Л. Киштымков // Экономическая история России XIX – XX вв.: совр. взгляд. - М. - 2000.
5. Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г. Т. II, IV, XI, XVII, XXIV - СПб., 1904 – 1905.
6. Саладков, И.И. Социально-экономическое положение Белоруссии до Великой Октябрьской социалистической революции (конец XIX – начало XX вв.) / И.И. Саладков. - Мн. – 1957.
7. Список фабрик и заводов Европейской России / Под. ред. В.Е. Варзара. - СПб. - 1912. - С. 39-739.